

**ЕПАРХІАЛЬНІ ЖІНОЧІ УЧИЛИЩА УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
У СУСПІЛЬНІЙ ДУМЦІ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ**

У статті аналізується стан дослідження епархіальних жіночих училищ України, які діяли в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Авторка стверджує, що дослідники ХІХ – початку ХХ ст. накопичили значний фактичний матеріал і розпочали вивчення основних віх історії епархіальних училищ. Робиться висновок про те, що сучасні науковці використовують різноманітні підходи до історії цих навчальних закладів.

Ключові слова: історія освіти, жіноча освіта, училища для дівчиць духовного звання, епархіальні жіночі училища, історіографія жіночої духовної освіти, Синод.

Епархіальні жіночі училища були важливим сегментом системи освіти в українських губерніях, що були у складі Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. Попри величезну кількість наукових праць, присвячених історії Церкви, духовенству та жіночій освіті в Україні, ці навчальні заклади до сьогодні ще не були предметом спеціальної наукової розвідки. Водночас існує чимало наукових праць, автори яких так чи інакше торкалися окремих аспектів питання жіночої духовної освіти. Метою статті є аналіз стану дослідження епархіальних жіночих училищ України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., проблем та дискусійних аспектів.

Вагомий внесок у вивчення історії жіночої духовної освіти в Російській імперії було зроблено дослідниками вже у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. З середини ХІХ ст. питання надання освіти дівчатам духовного звання постало у центрі уваги широких кіл громадськості. Формування нової соціальної структури суспільства, яке активізувалося внаслідок реформ 1860–1870-х рр. в Російській імперії, вплинуло на процес інтеграції жінок у суспільне життя та зміну їх місця у соціальній структурі. Представники різних кіл суспільства були активними учасниками або ж були втягнуті у дискусії щодо розвитку жіночої освіти. З середини ХІХ ст. питання необхідності та обсягів освіти для дівчат духовного звання стали об'єктом уваги як церковних, так і світських діячів. Протягом 1860 – 1870-х рр. у періодиці жваво обговорювалися як загальні питання необхідності жіночої освіти взагалі [1; 2; 3], так і жіночої духовної освіти зокрема [4; 5; 6]. Проте більшість статей, які з'явилися в ці роки, були написані священнослужителями. У цих замітках багато уваги приділялося ролі жінки духовного стану в підтримці високого морального стану парафії та суспільства. Актуалізація цієї теми в періодиці вплинула й на появу професійних розвідок, присвячених дослідженню жіночої духовної освіти. Праці, які вийшли в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. можна поділити на дві групи: роботи, в яких вивчалась історія всієї системи епархіальних жіночих училищ та ті, що були присвячені історії окремих навчальних закладів.

Загальні огляди історії епархіальних жіночих училищ містилися в працях М. Краснова [7], О. Кузнєцова [8], Д. Семенова [9]. Ці розвідки були вельми схожими за структурою. Вони починалися описом процесу відкриття першого училища для дівчиць духовного звання у Царському селі і затвердженням статуту у 1843 р. Автори розглядали трансформацію училищ для дівчиць духовного звання в епархіальні жіночі училища. Дослідники одноставно стверджували, що основною проблемою епархіальних училищ було їх недостатнє фінансування. Цією обставиною пояснювали плинність педагогічних кадрів, яка в свою чергу негативно відбивалася на навчальному процесі. Д. Семенов у своїй розвідці зробив узагальнюючий висновок про те, що училища для дівчиць духовного звання не користувалися популярністю та довірою серед духовенства [9, с. 32]. Однак такі твердження цього та деяких інших авторів не спиралися на аналіз чисельності учнів або настрої представників духовенства.

Певною віхою у дослідженні теми стала праця О. Кузнєцова «Епархиальные женские училища», яка була присвячена 40-річному ювілею затвердження нового статуту епархіальних жіночих училищ. Дослідник зробив огляд основних нормативно-правових актів, прийнятих Св. Синодом з цього питання у ХІХ ст. Формально-юридичний аналіз, який застосовував цей автор, не передбачав дослідження причин прийняття того чи іншого акту. Тим більше цей та інші дослідники не ставили питання про впровадження в життя цих документів, їх вплив на розвиток епархіальних жіночих училищ. Важливо відзначити, що юридичний підхід цього автора призвів до висновків про те, що епархіальні училища виконували функції виключно церковних навчальних закладів. Однак дослідження епархіальних училищ дозволяють зробити висновок про незаперечне домінування світського компоненту в навчальному процесі цих освітніх установ [10, с. 113].

До другої групи ми віднесли роботи, які були присвячені історії окремих навчальних закладів. Створення більшості таких праць було пов'язано з ювілеєм конкретного епархіального училища. Майже усі автори таких нарисів були непрофесійними істориками, як правило

викладачами або інспекторами. Тексти цих розвідок зачитувалися на урочистому акті навчального закладу, а потім публікувалися на сторінках періодики або окремими брошурами. Хоча автори «ювілейних історій» не завжди дотримувалися вимог історичного дослідження, у цій групі необхідно виокремити роботи П. Копецького [11], В. В. Богородицького [12], О. Шафранського [13], В. Щеглова [14] та А. Тупатілова [15], присвячені Київському, Волинському, Полтавському, Чернігівському єпархіальним училищам. Усі автори розпочинали нарис з опису клопотання про заснування училища для дівчат духовного стану, багато уваги приділяли процесу збору коштів для відкриття навчального закладу і будівництву училищних приміщень. Автори зазвичай давали загальну характеристику розвитку навчального процесу, роблячи акцент на статуті єпархіальних училищ 1868 р. Водночас для написання цих нарисів автори використали масив діловодної документації з архіву відповідного училища. Деяким дослідникам вдалося зібрати велику кількість різноманітних документів, тому окремі праці містять значний і цікавий фактичний матеріал, статистичні дані щодо чисельності вихованок і викладачів. Завдання цих праць, передусім, полягало у тому, щоб ознайомити суспільство з діяльністю єпархіальних училищ, тому вони мали ще й яскраво виражений просвітницький характер. Треба звернути увагу, що більшості робіт першої та другої групи притаманна глорифікація та перебільшення значення єпархіальних училищ у справі народного просвітництва. Тому оцінки, які можна зустріти в цих нарисах, не підкріплені порівняльним аналізом чисельності учениць, навчальних програм, виховних практик, які застосовували в єпархіальних училищах та інших середніх жіночих навчальних закладах, які діяли в другій половині XIX ст.

До окремої групи можемо віднести масив статей 90-х рр. XIX – початку XX ст., в яких піднімалися та аналізувалися нагальні актуальні проблеми жіночої духовної освіти. Чимало уваги в них було приділено питанню відставання єпархіальних училищ від інших світських жіночих навчальних закладів за рівнем підготовки вихованок та необхідності реорганізації навчальної частини. Крім того, в них почали активно обговорюватися проблеми обмеженого числа власних штатних викладачів, недостатнього матеріального забезпечення педагогічного статусу, відсутності прав на пенсію у викладачів та вихователюк [16; 17; 18]. Слід зазначити, що в деяких роботах висловлювалися слушні та виважені пропозиції щодо реформування єпархіальних жіночих училищ. Так, А. Голіков, Н. К. Полетаєв наполягали на необхідності створення і затвердження нового статуту, який би відповідав вимогам часу, наголошували на необхідності призначення пенсії викладачам, реорганізації всіх єпархіальних жіночих училищ, відкритті при кожному училищі обов'язкового додаткового педагогічного класу і початкової школи для педагогічної практики вихованок тощо [19; 20].

У цей же час вагомий внесок у дослідження історії жіночої духовної освіти зробила О. Лихачова. У 1901 р. вийшла чергова її робота «Материалы для истории женского образования в России (1856-1880)» [21]. Авторка збирила й проаналізувала численні матеріали періодики, звіти урядових установ і окремих навчальних закладів, архівні документи Св. Синоду. Робота містить великий фактичний матеріал. На жаль, викладені в ній дані не супроводжувалися авторськими висновками та теоретичними узагальненнями. Авторка приділила більше уваги процесам, які відбувалися у центральних губерніях Російської імперії. Втім, О. Лихачова сформулювала важливу думку про те, що першочергова мета училищ, як вона була записана у статуті (виховувати майбутніх дружин священнослужителів та видавати їх заміж після випуску) на практиці не виконувалася [21, с. 388]. Отже, дослідниця підійшла до постановки проблеми того, що задекларована мета та практика життя значно розходилися, й ці училища насправді виконували не тільки вузьке завдання виховання дружини священника. Проте цей висновок так і не був чітко сформульований.

У другій половині XIX – на початку XX ст. з'явилися й роботи, автори яких намагалися всебічно висвітлити розвиток та здобутки жіночої середньої освіти [22; 23; 24]. Однак з незрозумілих причин у багатьох таких працях відсутній аналіз внеску єпархіальних жіночих училищ.

Жовтнева революція 1917 р. спричинила докорінні зміни у політичному та інтелектуальному житті країни. Історія жіночої духовної освіти на довгі десятиліття залишилася майже повністю поза увагою радянської історіографії. У роботах з історії освіти єпархіальні жіночі училища якщо і згадувалися, то виключно побіжно. Такі відомі узагальнюючі праці, як «Очерки истории школы и педагогической мысли СССР (вторая половина XIX века)» [25], «История педагогики» [26] містили лише стислі загальні відомості про існування єпархіальних училищ. У них наголошувалося, що ці заклади готували вчительюк для початкових народних і церковнопарафіяльних шкіл. Отже, у радянську добу така мета училищ, як підготовка майбутніх дружин священнослужителів, замовчувалася. Крім того, автори нерідко підкреслювали, що статут єпархіальних училищ 1868 р. вимагав «прищепити і виховати в дітях відданість престолу і

вітчизні» [25, с. 137]. Хоча вочевидь таким завданням мета діяльності училищ далеко не вичерпувалась.

Сучасна доба в історіографії теми, яка почалася з 90-х рр. ХХ ст., представлена різноманітними роботами українських і зарубіжних авторів. Новий етап в дослідженні теми ознаменувався зміною сюжетів, які перебувають в фокусі уваги істориків. Характерним є зростання інтересу до історичного досвіду функціонування системи освіти. Сьогодні історія освітньої діяльності Руської Православної Церкви, її вплив на становище жінки у суспільстві, розвиток жіночих духовно-навчальних закладів стали темою дипломних і дисертаційних робіт, низки спеціальних статей.

З'явилися розвідки, присвячені як історії окремих єпархіальних училищ [27; 28], так і розвитку системи жіночої духовної освіти в різних областях України [29; 30; 31]. Втім, більшість авторів фактично повторюють основні підходи, методи та загальний план досліджень, які були характерні для розвідок кінця ХІХ – початку ХХ ст. Автори переважної більшості праць так само, як і в ХІХ ст., лише констатують важливі етапи в історії цих навчальних закладів, зосереджуючись на історії відкриття, будівництва нових приміщень, затвердження статутів тощо. На жаль, у жодному із сучасних досліджень не робиться спроба порівняти духовну і світську жіночу системи освіти, виявити особливості єпархіальних училищ, проаналізувати становище корпорації викладачів і вихователюк. Чимало тверджень подається без належної аргументації та аналізу, особливо тих, які стосуються оцінок рівня та якості освіти. За такими характеристиками, як «пристойний рівень» організації занять в єпархіальних училищах [31, с. 174], або «високий рівень», як правило, не стоїть аналіз конкретних навчальних програм. Більшість дослідників не ставили завдання виявити причини та наслідки прийнятих статутів, порівняти їх із змінами та реформуванням в інших ланках системи освіти.

Серед загалу праць з історії жіночої освіти слід виокремити розвідки, які присвячені «всебічному» висвітленню історії розвитку єпархіальних жіночих училищ в Україні. Навіть за невеликих обсягів, їх автори намагаються охопити весь спектр питань від фінансово-господарських справ до навчально-виховного процесу [32; 33]. У статті Г. В. Степаненко проаналізовано відношення Руської Православної Церкви до соціальних змін другої половини ХІХ ст. та висвітлена діяльність православного духовенства у галузі жіночої освіти. Дослідниця, не наводячи аргументів, визначила рівень освітньої програми єпархіальних училищ початку 1860-х рр. як «елементарний» [33, с. 186]. При цьому авторка виділила основні моменти розвитку навчального процесу єпархіальних жіночих училищ після їх реорганізації у 1868 році. Г. В. Степаненко також відзначила, що всі викладачі єпархіальних училищ обов'язково мали вищу освіту [33, с. 192] без відповідного просопографічного аналізу.

Необхідно звернути увагу також на праці сучасних російських дослідників О. Д. Попової, О. А. Андреевої [35], К. В. Козлова [36], Н. І. Нікітіної [37], в яких аналізується історія заснування єпархіальних жіночих училищ у Російській імперії, розвиток навчально-виховного процесу в них. У ряді робіт спостерігаємо постановку нових питань та нові підходи. Так, К. В. Козлов розглядає єпархіальні училища як варіант соціальної підтримки духовного стану. У наданні іншим станам права навчатися в цих освітніх установах автор вбачає лише інерцію традицій, що склалися раніше, коли в монастирські притулки приймали дітей усіх станів.

Особливої уваги заслуговує робота О. Д. Попової «В стенах конвикта...» [34]. Характерною рисою цієї праці є спроба застосувати принципи «нової» соціальної історії та історії повсякденності до дослідження єпархіальних училищ. Авторка подає яскраву картину повсякденного життя єпархіалок в училищах, в основному на матеріалах Рязанського, Тверського та Ярославського єпархіальних жіночих училищ. Важливе значення для розуміння ролі цих освітніх інституцій у культурному розвитку Російської імперії має намагання дослідниці виявити траєкторії подальшої долі випускниць цих навчальних закладів.

Отже, вивчення історії єпархіальних жіночих училищ пройшло декілька етапів: перший охоплює другу половину ХІХ – початок ХХ ст., другий – радянську добу, третій – сучасний період. Науковці ХІХ – початку ХХ ст. розпочали вивчення жіночої духовної освіти, почали розробку основних віх історії єпархіальних училищ. Їх заслуга полягає у тому, що вони накопичили великий фактичний матеріал, що висвітлює основні етапи розвитку як окремих навчальних закладів, так і всієї системи єпархіальних жіночих училищ загалом. Радянський період вивчення теми докорінно відрізнявся від попереднього, адже єпархіальні жіночі училища не були предметом спеціальних досліджень. Позитивною тенденцією розвитку сучасної історіографії є актуалізація теми жіночої духовної освіти. Новітня українська та зарубіжна історіографія опробовує різноманітні підходи до історії цих закладів. З 1990-х рр. з'явилася значна кількість праць, проте сюжети багатьох цих досліджень були достатньо типові. Зазвичай ці розвідки зосереджені на історії створення училищ для дівочь духовного звання та єпархіальних жіночих училищ, затвердженні статуту 1868 р., «кризі» училищ наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Водночас вже намітилися підходи, які свідчать, що історія жіночої духовної освіти може бути

.....
перспективним напрямом досліджень, і дозволить краще зрозуміти тенденції розвитку жіночої освіти та інтелектуальне і культурне тло багатьох суспільних явищ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Герье В.И. Теория и практика женского образования / В.И. Герье // Вестник Европы. – 1877. – №4. – С. 645–700.
2. Головачев Г.Ф. О женских учебных заведениях / Г.Ф. Головачев // Русский вестник. – 1860. – №7. – С. 267–285; №8. – С. 457–480.
3. Михайлов М. Женщины. Их воспитание и значение в семье и обществе / М. Михайлов // Современник. – 1860. – №4. – С. 473–500.
4. По вопросу о воспитании женщин духовного звания // Руководство для сельских пастырей. – 1862. – №19. – С. 41–64.
5. По вопросу о воспитании и пристройстве детей духовного происхождения, вне духовного звания // Православное обозрение. – 1869. – №8. – С. 357–380.
6. Маслов В. По вопросу об училищах для девиц духовного звания / В. Маслов // Дух христианина. – 1864. – №11. – С. 71–84.
7. Краснов М. Епархиальные женские училища / М. Краснов // Образование. – 1892. – №12. – С. 221–227.
8. Кузнецов А. Епархиальные женские училища (по поводу исполнившегося сорокалетия устава этих училищ) / А. Кузнецов // Церковные ведомости. – 1909. – №3 – С. 120–124; №4 – С. 178–183; №5 – С. 229–234; №6 – С. 283–286; №7 – С. 340–344; №8 – С. 379–382; №10 – С. 460–463; №11 – С. 514–518.
9. Семенов Д. Епархиальные женские училища за первое пятидесятилетие их существования / Д. Семенов // Русская школа. – 1893. – №9, 10. – С. 26–37; №11. – С. 29–48; №12. – С. 12–17.
10. Лісненко С. Навчально-виховний процес в епархіальних жіночих училищах України (друга половина XIX – початку XX ст.): світський та церковний компоненти // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – Вип. 18. – С. 110–117.
11. Копецкий П. Историческая записка о состоянии 1-го Киевского женского училища, состоящего под Высочайшим покровительством Ее Императорского величества Государыни Императрицы Марии Федоровны в течении первого пятидесятилетия его существования (1861 – 1911). – К., 1911. – 255 с.
12. Богородицкий В.В. К двадцатипятилетию 2-го Киевского женского училища Духовного ведомства / В.В. Богородицкий. – Киев, 1911. – 44 с.
13. Шафранский А. Волыньское епархиальное женское училище в г. Кременце. За первые 25 лет своего существования (1881 – 1906 гг.) / А. Шафранский // Волыньские епархиальные ведомости. – 1906. – №30. – С. 985–988.
14. Щеглов В.Ф. Двадцатипятилетие Полтавского епархиального женского училища: (Материалы для истории уч-ща) / В.Ф. Щеглов. – Полтава, 1894. – 271 с.
15. Тупатилов А.Ф. Краткая историческая записка о состоянии Черниговского епархиального женского училища за двадцатипятилетний период его существования / А.Ф. Тупатилов. – Чернигов, 1891. – 32 с.
16. Забытый уголок (К вопросу о положении учебно-воспитательного персонала в епархиальных женских училищах) // Русская школа. – 1912. – №2. – С. 84–97.
17. К вопросу о нуждах епархиальных женских училищ // Образование. – 1894. – №5–6. – С. 512–521.
18. К вопросу о штатах преподавателей в епархиальных женских училищах // Церковный вестник. – 1897. – №35. – С. 1105–1109.
19. Голиков А. О подготовке воспитанниц епархиальных женских училищ к учительству в народных школах / А. Голиков // Народное образование. – 1896. – №9. – С. 5–22; №10. – С. 57–67; №11. – С. 16–36.
20. Полетаев Н. К вопросу о пересмотре устава епархиальных женских училищ / Н. Полетаев // Церковный вестник. – 1893. – №50. – С. 789–790; №51. – С. 805–806.
21. Лихачева Е. Материалы по истории женского образования в России (1856 – 1880) / Е. Лихачева. – СПб., 1901. – 648 с.
22. Игнатович В. В. Женское образование и женские школы в теории и на практике / В. Игнатович. – СПб., 1865. – 76 с.
23. Малиновский Н. П. Очерки по истории женского среднего образования в России / Н. П. Малиновский // Русская школа. – 1914. – №9, 10. – С. 129–160.
24. Зинченко Н. Женское образование в России: Исторический очерк / Н. Зинченко. – СПб., 1901 – 46 с.

25. Очерки истории школы и педагогической мысли СССР (вторая половина XIX века) / Отв. ред. А. И. Пискунов. – М., 1978. – 599 с.
26. Константинов Н.А. История педагогики: учебник для студентов пед. институтов / Н.А. Константинов. – М., 1974. – 447 с.
27. Грозний Д.А. Жіноче єпархіальне училище в Одесі (середина XIX – початок XX ст.) / Д.А. Грозний // Інтелігенція і влада. – 2005. – №5. – С. 33–42.
28. Сесак І.В. Тульчинське єпархіальне училище: сторінки історії (1867–1917 рр.) / І.В. Сесак // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т.8: Матеріали четвертого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». – С. 324–337.
29. Єршова Л. Духовна жіноча освіта на Волині (сер. XIX – поч. XX ст.) // Шлях освіти. – 2000. – №4. – С. 41–45.
30. Литвиненко О.М. Навчальні заклади єпархіального відомства для дівчат у Херсонській губернії кінця XIX – початку XX століття [Електронний ресурс] / О.М. Литвиненко. – Режим доступу до ресурсу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2012_36_1/litvinenko.pdf
31. Святненко А.В. Становлення та розвиток жіночих духовних училищ на Правобережній Україні: друга половина XIX – початок XX ст. / А.В. Святненко // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – №3. – С. 170–176.
32. Лисенко С. Єпархіальні училища як шлях освіти та соціалізації жінок у XIX – на початку XX ст. / С. Лисенко // Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2013. – №1. – С. 57–62.
33. Степаненко Г.В. Жіночі духовні школи в Україні у XIX – на початку XX ст.: шлях від елементарної до фахової педагогічної освіти / Г.В. Степаненко // Проблеми історії України XIX – XX ст. – 2007. – Вип. 13. – С. 184–196.
34. Попова О.Д. В стенах конвикта... (Очерки повседневной жизни женских епархиальных училищ) / О. Д. Попова. – Рязань, 2006. – 276 с.
35. Андреева Е.А. Епархиальные женские училища в России / Е.А. Андреева // Педагогика. – 1999. – №3. – С. 85–91.
36. Козлов К.В. Создание епархиальных женских училищ в России во второй половине XIX века [Електронний ресурс] / К.В. Козлов. – Режим доступу до ресурсу: <http://do2.gendocs.ru/docs/index-405591.html>
37. Никитина Н.И. Женское епархиальное училище: от религиозного воспитания к педагогическому образованию / Н.И. Никитина // Вестник Новгородского государственного университета. – 2011. – №64. – С. 48–51.

Nyzhnikova S. V. Eparchial Women's Schools of Ukraine in the Second Half of the 19th - early 20th centuries in Social Thought and Historiography

The article analyzes the state of research of the eparchial women's schools of Ukraine in the second half of the 19th - early 20th centuries. The author asserts that researchers of the XIX - early XX centuries accumulated considerable factual material and started learning the basic stages in the history of the eparchial schools. It is concluded that modern scientists use a variety of approaches to the history of these institutions.

Keywords: history of education, women education, schools for girls' clergy, eparchial women's schools, the historiography of womens' spiritual education, Synod.

Нижникова С. В. Епархиальные женские училища Украины во второй половине XIX - начале XX в. в общественной мысли и историографии.

В статье анализируется состояние исследования епархиальных женских училищ Украины, действовавших во второй половине XIX - начале XX в. Автор утверждает, что исследователи XIX - начала XX в. накопили значительный фактический материал и начали изучение основных вех истории епархиальных училищ. Делается вывод о том, что современные ученые используют различные подходы к истории этих учебных заведений.

Ключевые слова: история образования, женское образование, училища для девиц духовного звания, епархиальные женские училища, историография женского духовного образования, Синод.

Статтю подано до редколегії 30.12.2016 р.